

EL LLIBRE DELS FEYTS I ELS RELATS LLENDARIS: LES LLEGENDES MALLORQUINES SOBRE LA FIGURA DEL REI EN JAUME I

I. CONCEPTE DE LLEGENDA

En intentar definir la llegenda haurem de tenir en compte la seva forma, el tema que tracta i la funció que desenvolupa. Sovint, les llegendes es defineixen per comparació i contrast amb les rondalles. Així ho fa, per exemple, J. A. Grimalt (1979: 13). A partir de la definició de rondalla com una narració anònima, transmesa oralment, en prosa, de fets que es presenten com a imaginaris, estableix la diferència amb la llegenda en la presumpta veridicitat d'aquesta última. En la llegenda els fets es presenten com a succeïts realment, encara que només es tracti d'una veridicitat interna o intrínseca al relat. Aquest mateix estudiós, afegeix (com ja assenyala A. van Gennep) que la llegenda sol presentar l'acció localitzada en el temps i/o l'espai i un tipus d'heroi individualitzat i no de caràcter genèric com el de la rondalla.

R. Violant parteix de la definició clàssica de Van Gennep («narració localitzada, individualitzada, objecte de fe») i afegeix que sol tenir un caràcter explicatiu i didàctic, a través del qual fa la funció d'història menor de la col·lectivitat. Aquest aspecte és especialment clar en el cas de les llegendes sobre personatges o fets històrics. Remarca, també, el substrat mític de moltes llegendes que es manifesta de diverses maneres segons el tipus de relat: en les relatives al món natural la situació en un temps ahistòric, en les relatives al món sobrenatural perquè desenvolupen una concepció mítica i animista de l'univers i en les relatives al món de la història humana en el fet que els herois sovint són objecte d'un procés de magnificació que els mitifica, aquest és el nostre cas.

2. OBJECTE D'ESTUDI

Aquesta comunicació forma part d'un estudi en curs sobre les llegendes catalanes relatives al Conqueridor. He elegit treballar sobre la figura mítica de l'heroi, i més concretament sobre el cicle llegendari del rei En Jaume I perquè és un tema que

permet analitzar la llegenda des de diversos enfocaments que són alhora complementaris: la formació de la figura èpica de l'heroi, la vinculació del fet llegendari a la història, l'articulació en cicles que conformen una unitat de sentit, la relació amb l'entorn social i el medi natural, les interrelacions entre les llegendes i el Romançer, etc. L'estudi es desenvolupa a partir de les llegendes referides al rei En Jaume contingudes en els aplecs d'Amades i d'Alcover, que són prop d'un centenar. En aquesta comunicació només comentarem les que formen part del recull d'Alcover i es relacionen amb el *Llibre dels Feys*, o en un cas, amb la *Crònica* de Muntaner. El mètode utilitzat és l'anàlisi individualitzada de les llegendes que ens interessen a partir d'un esquema comú (informador, resum, classificació i comentari).

Mossèn Antoni M. Alcover (a les seves *Rondaies Mallorquines d'En Jordi des Recó*)¹ recull setze relats protagonitzats pel monarca, agrupats sota el títol genèric d'*El Rei En Jaume dins la vida del poble mallorquí* i precedits per una senzilla i encomiàstica semblança del monarca. Cada relat està numerat i té un títol particular denotatiu del contingut, hi ha narracions que es completen amb notes del recopilador per tal d'explicar algun aspecte relatiu a la narració.² També hem pogut consultar les llibretes manuscrites de l'autor on es conserven les notes que prenia de viva veu dels informadors. La majoria de llegendes publicades consten en aquestes llibretes —en versions molt semblants a les definitives, encara que més condensades— però hi manquen les que fan referència al desembarcament (*Rondaies* núm. 8, 9, 10, 11, del mateix informador, probablement transcrits el mateix dia) i la que fa referència al setge d'Artà (*Rondaies*, núm. 12). La de l'avenc d'en Corbera (*Rondaies*, núm. 7) no es troba a les plagues de rondalles, sinó en el tom XI de les notes d'Excursions Filològiques. La majoria de les llegendes del recull d'Alcover es troben resumides i parcialment modificades en el recull d'Amades.

A Mallorca no s'han recollit les llegendes situades en terres del Principat (encara que n'hi ha algunes de compartides, però amb els topònims modificats), ni tampoc les relatives a la conquesta de València ni les que tracten del rei i els afers públics. De fet, les llegendes del recull d'Alcover són etnocèntriques, en el sentit que només interessa la figura del rei en la seva vinculació amb l'illa. No apareix cap de les seves proeses realitzades en el continent. El caràcter de legislador tampoc no hi és present, el recull es troba focalitzat essencialment en les peripècies de la Conquesta o en una suposada vellesa del rei a l'illa, en unes llegendes que tenen el referent històric real en la figura del seu nét, el rei en Sanç de Mallorca.

1. De les *Rondaies* n'hi ha successives reedicions fins a l'actualitat. Les llegendes relatives al rei En Jaume es troben agrupades en el tom V, 102-116 de l'aplec. Actualment és en curs de publicació una edició crítica a càrrec del Dr. Grimalt, publicada per la mateixa editorial.

2. Alcover indica sempre en nota al peu el nom de la persona o persones que li contaren la història, però en el cas d'aquestes llegendes dóna més explicacions, generalment topogràfiques i toponímiques, filològiques, històriques o de detall.

3. LES LLEGENDES DE L'APLEC D'ALCOVER VINCULADES A

EL LLIBRE DELS FEYTS: CARACTERÍSTIQUES, CLASSIFICACIÓ I COMENTARI

Analitzarem les llegendes del corpus d'Alcover que tenen una vinculació més o menys directa amb alguns passatges del *Llibre dels feyts*. Sobre l'anomenada Campanya de Mallorca tenim nou llegendes que podem dividir en dos subgrups, les relatives al desembarcament i les que tracten de la conquesta de l'interior de l'illa.

3.1 *El desembarcament*

Són quatre llegendes breus que tenen com a denominador comú el moment històric en què se situen: el desembarcament de les tropes catalanes a la costa mallorquina amb la intenció de conquerir l'illa.

3.1.1 «Una àguila i el Rei En Jaume»

Informador: Mn. Ensenyat, d'Andratx, que va ser vicari de S'Arracó, amb l'explicació que per aquell indret tothom ho conta.

Resum: Quan el rei havia desembarcat en el Pantaleu, un illot pelat, passà una àguila i li deixà un espet. El rei se'l menjà fregit. Per aquest fet l'àguila porta el qualificatiu de reial.

Classificació: La consideram una llegenda relativa al món natural, del grup de les que expliquen l'origen, forma i qualitats de les bèsties. És una llegenda de caràcter etiològic, del tipus qualificativa, ja que ens explica el perquè d'un qualificatiu.

Comentari: És una llegenda molt senzilla però d'una gran força expressiva que, a més d'explicar el nom de l'àguila, serveix per donar una idea del prestigi del rei, al qual no només acataven, admiraven i ajudaven els seus súbdits, sinó també els animals. És curiós que hi ha una altra llegenda i un fragment del *Llibre dels Feys* que palesen la bona relació del nostre heroi amb els animals que volen, la llegenda que explica per què hi ha la ratapinyada en el seu escut i l'anècdota de l'oreneta que féu niu a la tenda del rei.³ Ramona Violant interpreta la llegenda de l'àguila com un auguri de victòria, i és evident que en podem fer una lectura simbòlica en la que l'espet seria l'illa de Mallorca, que les forces del cel ofereixen al rei per tal que en prengui possessió. Recordem que l'àguila, ben present a l'heràldica, és coneguda

3. Durant la conquesta de València la ratapinyada despertà el rei colpejant el tambor amb el seu cos, així les tropes cristianes s'adonaren de la imminència d'un atac sarraí; el monarca, agraït, la posà com a coronament de les seves armes (veg. *Folklore* 1217).

com a símbol de poder i de força guerrera. A la iconografia cristiana té els atributs positius de força, renovació, contemplació, visió aguda i caràcter reial.

3.1.2 «Sa primera missa en el Pantaleu»

Informador: Mn. Ensenyat.

Resum: Hi digueren una missa el temps que el rei En Jaume hi va ser.

Classificació: Tampoc en aquest cas hi ha cap mena de desenvolupament narratiu, i podríem parlar de tradició.

Comentari: Mn. Alcover, en nota a peu de pàgina, remarca la possible veracitat d'aquesta tradició pel fet que el rei, en el *Llibre dels Feys*, indica que passà un diumenge a l'esmentat illot. També, el rei sovint indica que iniciaren la jornada de conquesta «després d'oïr les misses». La tradició posaria de manifest la religiositat del monarca, que es manifesta fins i tot en condicions difícils o adverses.

3.1.3 «Sa pedra sagrada»

Informador: Probablement el mateix Mn. Ensenyat. Alcover diu que és una tradició general a Calvià i Andratx.

Resum: En el camí de Calvià hi ha una pedra amb una creu de ferro damunt que indica on se celebrà la primera missa quan les tropes catalanes arribaren per conquerir Mallorca.

Classificació: La podem considerar una tradició, ja que no té desenvolupament narratiu.

Comentari: La Pedra Sagrada té un indubtable valor simbòlic, la primera missa celebrada en terra mallorquina, en aquells moments terra d'infidels, és la primera fita de la cristianització que la Conquesta catalana suposava. Com s'afirma reiteradament en el *Llibre dels feys*, la Conquesta depassa el signe essencialment polític i econòmic que sens dubte tenia i es converteix també en una guerra de religió, en l'expansió de la fe cristiana. Mossèn Alcover, ben conscient del valor simbòlic d'aquest element llegendari, treballà per conservar-lo i enaltir-lo. En ocasió del VII Centenari de la Conquesta (el 1929) fou nomenat president de la Junta Organitzadora dels actes commemoratius. L'avinentsa serví per posar en pràctica un vell projecte d'Alcover: la construcció i benedicció d'una capella que conservàs dignament la Pedra Sagrada. Ell mateix la dissenyà i en dirigí la construcció, d'estil neoromànic, en la mateixa línia d'altres construccions religioses que ja havia impulsat (Moll 1981).

3.2 *La conquesta de l'interior de l'illa*

Són cinc textos, només dos dels quals tenen un cert desenvolupament. L'eix central comú és la lluita dels cristians, i especialment el paper cabdal del rei, contra els moros per aconseguir el domini de l'illa.

3.2.1 «Sa llenegada des cavall del Rei En Jaume»

Informadors: D. Gabriel Llompart, prevere, catedràtic del seminari i D. Nadal Garau, prevere, ambdós inquirers.

Resum: A la costa dels Molins d'Inca hi ha una marca a una roca. És la petjada de la pota del cavall del rei que hi quedà marcada quan aquest es llançà contra els sarraïns des del puig Major. Els assolí i els esbocinà tots.

Classificació: Es tracta d'una llegenda relativa al món natural que explica la causa d'un accident topogràfic; és, per tant, etiològica del subtipus morfològica (ens explica per què la roca té aquest aspecte concret).

Comentari: Aquestes llegendes sovint es formen seguint mecanismes mentals de caràcter analògic i associacionista: la marca a la roca sembla veritablement la petjada de la pota d'un cavall. El narrador remarca la decisió i promptitud del rei («Pega esclafit i esperonada en es cavall...») i la força de l'animal («llenegà d'una pota i tant fort aferrava...»), així com l'èxit de l'enfrontament («An es moros al punt los hagué assolits, i es bocins més grossos que en deixà foren ses oreies»). D'altra banda, cal dir que el rei en la seva *Crònica* parla de quan féu nit a Inca i dels enfrontaments que hi va haver amb alguns escamots de sarraïns.

Entre el conjunt de reelaboracions poètiques del llegendari tradicional que feren els autors de la Renaixença i el Modernisme, podem destacar el poema de Costa i Llobera *El cavall del Rei En Jaume* (inclòs en el llibre *Tradicions i fantasies*)⁴ que enumera els indrets de l'illa on podem trobar les petjades del cavall reial i acaba amb la reflexió que les marques del cavall són només un reflex de la veritable marca que el rei deixà en la memòria col·lectiva dels mallorquins:

Així el poble s'imagina
aquell cavall fabulós,
mostrant de sos peus la marca
com un segell de triomf.

4. En aquest mateix llibre, hi ha un poema titulat «La ribera de "Canten i dormen"», sobre la llegenda de la barca de moros fugitius de les tropes cristianes que navega eternament. Alcover no recull aquesta llegenda, però sí que ho fa Amades, sota el títol «De què ve la barca de "Dormen i canten"» (*Folklore*, 869).

I és que sobre el cor del poble
 marcà petja de més fons
 amb son gegant heroisme
 En Jaume el Conqueridor.

Caldria, també, relacionar aquestes llegendes de potades mítiques amb la titulada *Petjades d'es cavall de Sant Jordi* (*Rondaies* XXIV, 81) segons la qual en el Pas d'es Moros (entre Valldemossa i el port) hi ha marcades les quatre potes del cavall del sant, el qual «treia es moros de Mallorca amb el rei En Jaume». Recordem que, segons la tradició derivada del *Llibre dels Feys*, Sant Jordi ajuda les tropes cristianes en l'assalt a la Ciutat de Mallorca: «E segons que els sarraïns nos contaren, deïen que viren entrar primer a cavall un cavaller blanc ab armes blanques; e açò deu ésser nostra creença que fos sent Jordi, car en estòries trobam que en altres batalles l'han vist de crestians e de sarraïns moltes vegades» (cap. 84).

3.2.2 «De com el rei En Jaume va pendre es castell d'Alaró»

Informador: Pere Sampol i Ripoll, que ho sentia contar per Alaró quan era petit.

Resum: El rei volia prendre el castell, en poder dels moros. Inicià l'assalt i, tot i l'embranchida dels sarraïns, els cristians els feren recular. El punt més cruent de la batalla fou allà on comencen els glaons de l'escalonada. En ser dalt, els àrabs no es pogueren fortificar en el castell i no tingueren altra sortida que llançar-se daltabaix del penyalar. S'hi tiraren amb el cap dins d'una alfàbia, però la precaució fou debades, tots moriren.

Classificació: Es tracta d'una llegenda relativa al món de la història humana, bastida sobre un fet històric.

Comentari: En temps de la Conquesta, tres eren els principals castells fortificats de l'illa: Pollença, Alaró i Santueri. El castell d'Alaró és citat diverses vegades per Jaume I en el *Llibre dels Feys*. Per exemple, en la primera vinguda a l'illa, quan anaven a iniciar una *cavalcada* per tal de combatre els sarraïns refugiats a les muntanyes, el rei diu: «E ab aquells que poguem haver començam de fer aquella cavalcada: e lleixam un castell qui es té ab aquella muntanya qui ha nom Alaró, e és lo pus fort castell del regne de Mallorca a la part dreta» (cap. 113). De fet, els tres castells esmentats no es rendiren fins a la segona estada del rei a Mallorca, el 1231: «E llavors metem mà a conquerir les muntanyes e els castells que ells tenien, per nom Oloró e Pollença e Santueri» (cap. 113).

En aquesta narració podem destriar una base històrica —l'anostrament del castell per part de les tropes cristianes—, amplificada i magnificada per tres motius lle-

gendaris. El primer enllaça amb les dues narracions comentades anteriorment i fa referència a les petjades del cavall marcades en el camí que puja al castell; es tracta d'intensificar el braó amb què el rei combatia els moros, mitjançant el perllongament en la força del cavall. El segon ens indica en grau superlatiu com va ser de cruenta la batalla: la sang dels vençuts brufà l'herba d'aquelles penyes i encara avui (segles després) n'està clapada. I, finalment, el tercer mostra, amb un punt d'ironia, com els moros davant la força del rei no tenien més sortida que el suïcidi. El motiu de llançar-se des d'un penyal amb el cap dins una alfàbia és molt comú en les llegendes sobre conquestes de castells enrocats. Al recull d'Alcover la trobam també a la titulada *Presa des castell de Santueri*. Des de l'òptica dels vencedors, els vençuts són presentats no només com a guerrers inexperts o dèbils, sinó també com a beneits o ingenus, sense capacitat de preveure les conseqüències reals de llurs actes.

En aquesta narració la figura del Conqueridor és altament enaltida pel narrador, amb frases com la següent: «Foren ells [*els moros*] que varen haver de recular, perquè no hi porien estar persones nades davant el Rei En Jaume i es seu cavall, si era per batallar» (p. 109).

3.2.3 «Ses Muntanyes des Tresor»

Informador: El pare de mossèn Alcover i el sen Miquel Recó, de Manacor.

Resum: Quan els moros veren que el rei i les seves tropes s'acostaven a Artà, amagaren llurs riqueses dins les muntanyes de s'Auma, amb la idea de recuperar-les més endavant. Però han passats segles i no ho han pogut fer. És per això que els tresors encara hi són.

Classificació: És una llegenda relativa al món de la història humana, que podem incloure en l'apartat de les referides a jueus, moros i cristians. Tot i que és inclosa en el cicle del Conqueridor, el rei hi té un paper indirecte, ja que els veritables protagonistes són els sarraïns.

Comentari: Les llegendes sobre tresors amagats són molt habituals, especialment en les terres habitades successivament per diverses ètnies, com és el cas de Mallorca. La narració que comentam té un fonament històric ben documentat. Se situa en el moment que les tropes cristianes duen a terme incursions a l'interior de l'illa per tal de reduir els nuclis de sarraïns que encara queden sense sotmetre a l'autoritat reial. En el cas de la zona d'Artà, el moros es rendiren el març de 1230 (temps de Quaresma), després d'alguns dies de setge. L'episodi històric és narrat al *Llibre dels Feits*, amb una certa complaença per part del monarca, el qual esmenta el guany obtingut: «E haguem dos mil·lia sarraïns, que tenia bé una llegua la roca d'ells, e hac bé pres la cavalcada deu mil·lia vaques, e ben trenta mil·lia ovelles, e entramos-en alegrament e pagada a la ciutat de Mallorques».

És comprensible que la imaginació popular pensàs que les riqueses d'aquests sarraïns, davant el perill imminent del setge cristià, foren amagades per la serra de llevant, i sobre aquesta suposició es formà la llegenda. La narració es relacionà amb una altra que pertany al cicle d'En Tià de Sa Real: *De com anà amb dos més a treure es tresor d'Artà*. En Tià de Sa Real va ser un glosador manacorí que visqué en el s. XVIII (per tant, cinc-cents anys després de la Conquesta), la veu popular li atribueix poders paranormals. La llegenda ens explica l'intent de treure el tresor que deixaren els moros i ens dóna les fites del procés màgic que cal realitzar per aconseguir-ho. Per tant, sobre el nucli històric s'ha format la llegenda del tresor i sobre aquesta una altra que desenvolupa el tema de la recuperació d'aquestes riqueses mitjançant elements de caràcter esotèric.

La campanya d'Artà té encara un altre desenvolupament llegendari que no recull Alcover, però sí que ho fa Amades. Es tracta de la llegenda *Els set pans dels Montcada* (*Folklore* 1214), segons la qual set pans que tenia el duc de Montcada foren repartits entre l'exèrcit afamat i l'engruna que tocà a cada soldat els dóna forces suficients per prendre la població d'Artà. En memòria d'aquest fet, l'escut dels Montcada és format per set pans sobre fons vermell. En relació a aquest episodi el *Llibre dels Feys* diu el següent:

E nós reposam aquí esperant aquell dia; però en enemig, sinó dos dies que ens durà un poc de pa que havíem, lo darrer dia passam nós e don Nuno bé ab cent homes que hi menjaven, ab set pans; e els de la host no havien pa, sinó que trobaven forment en les alqueries dels sarraïns, e torraven-lo, e menjaven d'aquell. (cap. 102)

3.2.4 Lo que va succeir com el Rei En Jaume estava a ses portes de la mort

Informador: No s'indica.

Resum: Els moros, en saber que el rei estava malalt, vengueren disposats a reconquerir l'illa. El rei manà que el fermassin damunt el seu cavall. El cavall partí cap als invasors. Quan ells s'adonaren que era *l'Emperador* que els envestia, se'n tornaren ràpidament cap a les galiotes i partiren cap a Alger. Tenien por que, fins i tot dins mar, el cavall no els perseguís.

Classificació: Llegenda del món de la història humana, sobre fets i figures històrics.

Comentari: Aquesta llegenda i la següent (que és gairebé la mateixa) tanquen el cicle mític del Conqueridor. La narració, com assenyala en nota a peu de pàgina mossèn Alcover, guarda un cert paral·lelisme amb un fet que ens conta la *Crònica* de Ramon Muntaner. El rei, ja vell, és a Xàtiva i cau malalt:

E estant que ell estava així malaut, los sarraïns del regne ho saberen, que ab ell eren en guerra, e entraren més de mil hòmens a cavall e gran res de peu entrò sus a Alcoi. [...] Així, que el senyor rei En Jacme, estant en son lit, sabé açò e cridà:

—Tost amenats-me mon cavall e aparellats mes armes, que jo vull anar contra los traïdors de sarraïns qui es cuiden que jo sia mort. No s'ho cuiden, que ans los destruiré tots.

E la volentat portava'l tant contra ells, que ab la fellonia volc-se dreçar al llit; mas no poc.

E llavors ell llevà les mans a Déu e dix:

—Ah, Senyor ¿per què us plau que en aquest punt jo sia així desponderat? Ara tost, pus llevar no em pusc, isca tost la mia senyera e fets portar mi en una anda entrò siam ab ells, que no em pens, pus que jo sia amb los malvats ne ells vegen l'anda on jo jaga, que tantost no es meten en veencó, e així haurem-los tots morts o preses.

E així com ell manà, així es féu.

No va caldre la intervenció del Conqueridor, perquè quan ell arribà al camp de batalla el seu fill Pere ja havia vençut els sarraïns. Tant la *Crònica* com la llegenda tenen com a objectiu dibuixar el perfil èpic de Jaume I fins als últims dies de la seva vida. Destaca l'absoluta convicció del rei sobre el poder de la seva sola presència per enfrontar-se als moros i vèncer-los.

El narrador de la llegenda remarca l'acatament absolut a les ordres del rei per part dels qui el voltaven: «el Rei En Jaume s'hi mirava molt en so manar una cosa; però, en manar-la s'havia de fer, sortís des levant, sortís des ponent»; el mateix fa el cronista quan especifica: «E així com ell manà, així es féu». Un altre element destacat és el respecte i temor dels sarraïns envers Jaume I, que es manifesta essencialment en quatre punts de la llegenda:

1. Aprofitar la malaltia del rei per intentar la reconquesta de l'illa.
2. Anomenar «l'Emperador» al monarca.
3. Fugir només en veure'l.
4. Témer que el cavall els pogués perseguir dins la mar.

Especialment aquest últim dóna la dimensió mítica, sobrenatural, del personatge i constitueix una baula més en el procés de magnificació de les qualitats del rei que es fan extensives al seu cavall, com ja hem comentat quan parlàvem de les petjades a la roca.

Malgrat les similituds amb el fragment esmentat de la *Crònica* de Muntaner, el més probable és que la llegenda sigui el resultat de la traducció i prosificació dels romanços que circulaven sobre el Cid Campeador, el qual, segons diu el seu *Cantar*, va guanyar una batalla després de mort, ja que el seu cos fermat damunt Babieca foragità de València el rei Búcar i els seus homes i els féu recular «do los navíos estaban», talment com féu el Conqueridor amb els moros i llurs galiotes.

4. A TALL DE CONCLUSIÓ

1. El rei En Jaume I es configura com el veritable heroi fundacional de les terres de parla catalana. Aquest fet històric té el seu equivalent literari en obres escrites (les cròniques medievals i altres obres posteriors) i en obres de tradició oral vives en la memòria del poble pràcticament fins a l'actualitat.

2. El seu cicle llegendari és molt vast i s'articula entorn de les principals etapes de la seva vida, amb una atenció especial a les conquestes de noves terres que engrandeixen el seu regne. El seu llegendari és molt variat i va des de la llegenda èpica (en la qual l'enemic és sempre l'infidel) fins a l'anècdota humana, el coverbo o la facècia, de manera que no es presenta simplement com un gran guerrer o conqueridor, sinó també com un rei religiós, savi i just. Una persona amb noblesa de sentiments capaç de mostrar la seva tendresa i també el sentit de l'humor.

3. Es tracta d'un heroi aglutinador que atreu cap a la seva figura rondalles i llegendes migratòries que provenen d'altres personatges (El Cid, En Sanç I de Mallorca, etc.).

4. Les llegendes del cicle mallorquí són totalment etnocèntriques i es vinculen essencialment a la Conquesta. Les marques del rei sobre les roques arreu de l'illa intensifiquen la força de la seva figura i en són segell de pertinença.

Com ja remarcava Costa i Llobera en el seu poema sobre el cavall del rei, les petjades llegendàries del nostre heroi en la terra de l'illa no són més que el reflex de l'empremta que deixà en la nostra memòria col·lectiva. Perquè, en definitiva, la llegenda és una mentida que simbolitza una veritat, una metàfora que ens ajuda a explicar —i a entendre— de forma poètica i colpidora, la nostra relació amb la terra i amb la història. Una vinculació afectiva i efectiva al territori. Una mostra del poder que té, a desgrat del pas dels segles, la capacitat fabuladora de la humanitat.

CATERINA VALRIU LLINÀS
Universitat de les Illes Balears

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

FONTS PRIMÀRIES

- Rondaies*: Antoni Maria Alcover, *Rondaies Mallorquines*, toms 5, 23 i 24, Palma, Moll.
Folklore: Joan Amades, *Folklore de Catalunya. Rondallística*, Barcelona, Selecta, 1950.
 JAUME I *Crònica*: Jaume I, *Crònica o Llibre dels Feits*, Barcelona, Ed. 62-La Caixa, 1982.
 DESCLOT *Crònica*: Bernat Desclot, *Crònica*, Barcelona, Ed. 62-La Caixa, 1982
 MUNTANER *Crònica*: Ramon Muntaner, *Crònica*, Barcelona, Ed. 62-La Caixa, 1979, 2 vols.

FONTS SECUNDÀRIES

- ALBERTÍ & SUREDA 1987: M.A. Albertí i M.F. Sureda, «Mallorca, terra de fantasies populars: les llegendes», *Lluc*, 739, 9-17.
- ALBERTÍ & SUREDA 1988: M.A. Albertí i M.F. Sureda, «Distribució geogràfica de les llegendes populars mallorquines», *Lluc*, 745, 20-28.
- ASPERTI 1985: Stefano Asperti, «El rei i la història. Propostes per a una nova lectura del *Llibre dels feyts* de Jaume I», *Randa*, 18.
- BADIA 1982: Lola Badia, «Veritat i literatura a les Cròniques medievals catalanes: Ramon Muntaner», a *Tradició i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, Barcelona, IIFV-PAM.
- BENNÀSSAR *et alii* 1982: M. Bennàssar Alomar *et alii*, «Arte y comunicación desde la iconografía de Jaime I», *Estudios Baleàrics*, 6.
- CARO BAROJA 1991: Julio Caro Baroja, *De los Arquetipos y Leyendas*, Itsmo, Madrid.
- DELPECH 1993: F. Delpech, *Histoire et légende. Essai sur la genèse d'un thème épique aragonais*, París, Publications de la Sorbonne.
- ELIADE 1997: Mircea Eliade, *El mito del eterno retorno*, Alianza, Madrid 1997 (*La mythe de l'éternel retour. Archétypes et répétitions*, París 1951)
- ELLIOT 1984: A. Elliot, «L'historiador com a artista: manipulació de la història a la *Crònica de Desclot*», *Quaderns Crema*, 9.
- GRIMALT 1979: J. A. Grimalt, *Classificació de les rondalles de mossèn Alcover. Introducció a llur estudi*, opuscle resum de la tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- GUISCAFRE 1996: J. Guiscafre, «Una bibliografia de les edicions i les traduccions de les rondalles de mossèn Alcover», *Randa*, 38, 151-221.
- MENÉNDEZ PIDAL 1953: Ramón Menéndez Pidal, *Romancero hispánico*, Madrid, Espasa-Calpe, 2 vols.
- MOLL 1981: Francisc de Borja Moll, *Un home de combat*, Palma, Moll.
- PUJOL 1991: Josep M. Pujol, «Sens» i «conjointures» del «*Llibre del rei En Jaume*», tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona.
- PUJOL 1996: Josep M. Pujol, «The *Llibre del rei En Jaume* A Matter of Style», a *Historical Literature in Medieval Iberia. Papers of the Medieval Hispanic Research Seminar*, ed. Alan Deyermond, Londres, Department of Hispanic Studies Queen Mary and Westfield College.
- QUINTANA & CALAFAT 1992: A. Quintana i R. Calafat, *Pervivència del rei En Jaume*, Palma, Documenta Balear.
- RANK 1991: O. Rank, *El mito del nacimiento del héroe*, Barcelona, Paidós.
- VALRIU 2005: Caterina Valriu, «La figura mítica de l'heroi: el cicle llegendari de Jaume I», *Revista d'Etnologia de Catalunya*, 27.
- VALRIU & VIBOT 2005: Caterina Valriu i T. Vibot, *El rei En Jaume I. Un heroi històric, un heroi de llegenda*, Palma, Olañeta.
- VIOLANT 1990: R. Violant, *La rondalla i la llegenda*, Barcelona, Alta Fulla.